

3. Малярчук О. В. Викладач в системі дистанційного навчання: зб. наук. пр. // Педагогічний процес: теорія і практика. 2009. № 2. С. 169–178.
4. Hempel A., Seidl T., van Genuchten E. Erhebung des Einsatzes von Tutorinnen und Tutoren als Grundlage für zielgerichtete Organisationsentwicklung // Die hochschullehre Interdisziplinäre Zeitschrift für Studium und Lehre. 2016. Issue 1. URL: <http://www.hochschullehre.org/wp-content/files/diehochschullehre-2016-1-Hempel-Seidl-vanGnuchten.pdf>
5. Knauf H. Tutorenhandbuch. Einführung in die Tutorienarbeit. Bielefeld: Universitätsverlag, 2005. URL: <https://www.zvab.com/9783937026343/Tutorenhandbuch-Einf%C3%BChrung-Tutorienarbeit-Livre-allemand-3937026347/plp>
6. Faculty success through mentoring: A guide for mentors, mentees, and leaders / Bland C. J. et. al. Lanham: R&L Education, 2009. 228 p.
7. VanLehn K. The Behavior of Tutoring Systems // International Journal of Artificial Intelligence in Education. 2006. Vol. 16, Issue 3. P. 227–265.
8. Рашкевич Ю. М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. 168 с.
9. Семененко І. С. Технологія педагогічного супроводу у процесі фахової підготовки іноземних студентів в умовах вищого технічного навчального закладу // Педагогіка та психологія. 2013. № 44. С. 111–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2013_44_14
10. Муқан Н. В., Муқан О. В., Істоміна К. Ю. Детермінування та особливості розвитку неперервної педагогічної освіти на початку XXI століття у сучасному освітньому просторі // Порівняльно-педагогічні студії. 2014. № 1 (19). С. 100–105.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук Муқан Н. В.
Дата надходження рукопису 10.04.2018*

Іваницька Оксана Степанівна, провідний спеціаліст ректорату, Національного університету «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, Україна, 79013
E-mail: kseniaivanyska@ukr.net

УДК 378.147.88

DOI: 10.15587/2519-4984.2018.134271

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

© **С. М. Осипенко**

Різноманітні підходи до розуміння суті самоосвіти дозволяють визначити, що самоосвіта ґрунтується на знаннях, вміннях, навичках та способах навчальної діяльності, набутих у процесі навчання, проявляється як самостійна пізнавальна діяльність, яка здійснюється тим, хто навчається.

У статті унаочнено основні підходи до суті самоосвіти, визначені сутнісні характеристики самоосвіти (цілі самоосвітньої діяльності, управління самоосвітою, особливості діяльності, умови здійснення самоосвіти) та складові самоосвітньої діяльності, дано визначення поняттю «самоосвітня компетентність» – це інтегрована характеристика особистості, яка містить у собі знання, уміння, навички та досвід самоосвіти, особистісні якості, які проявляються у потребі, здатності та готовності до реалізації певного виду діяльності, спрямованої на досягнення особистісної, професійної та соціальної самореалізації людини, характеризується особистісними та професійними цінностями, які зумовлюють готовність і здатність особистості успішно здійснювати самоосвітню діяльність, охарактеризовано основні складові процесу формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників. Підкреслено, що основними критеріями ефективності процесу самоосвіти є формування інтелектуальної сфери особистості, її готовність до самоосвіти, професіоналізація, саморегуляція, суб'єктивність та соціалізація.

Наведена структура самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників машинобудівної галузі, в якій відображаються складові, що згруповано у два блоки: варіативний (формульовний) та інваріантний. У свою чергу, варіативний складається з п'яти взаємозалежних компонентів: потребно-мотиваційного, орієнтаційно-когнітивного, операційно-діяльного, рефлексивно-оцінного та організаційно-вольового. Подано їх характеристики.

Структурні компоненти самоосвітньої компетентності є орієнтирами, які визначають напрям подальшого наукового пошуку, вектори обґрунтування теоретичних і методичних аспектів розвитку самоосвітньої компетентності майбутнього кваліфікованого робітника

Ключові слова: самоосвітня компетентність, самоосвіта, зміст та структура самоосвітньої компетентності, майбутній кваліфікований робітник

1. Вступ

Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта орієнтована на реалізацію нової освітньої парадигми, спрямованої на підготовку компетентних фахівців, з високоорганізованим індивідуальним стилем самоосвіти, соціальною та професійною мобільністю, на формування в учнів такої сукупності компетентностей, яка б дозволила їм бути конкурентоспроможними в умовах посилення глобалізації ринку праці. Адже у ринкових умовах успішність працевлаштування робітника машинобудівної галузі безпосередньо залежить від його здатності швидко опанувати нові технології, пристрої та станки, оперативно вирішувати складні завдання. Це вимагає від учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти докладати зусилля щодо підвищення своєї професійної компетентності, інтелектуального рівня, особистісних якостей шляхами самоосвіти.

Вступ України до Болонського процесу та формування єдиного освітнього простору поставила перед вітчизняною системою професійної (професійно-технічної) освіти завдання, які пов'язані з формуванням у майбутнього спеціаліста готовності вирішувати певні професійні задачі, планувати, ефективно реалізовувати свою професійну діяльність та нести відповідальність за результати такої діяльності. Все це неможливе без формування самоосвітньої компетентності в учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

В останні роки простежується така тенденція: з освіти яка базується здебільшого на викладанні, акценти переносяться на освіту, яка базується на учінні. І за таких умов особливої ваги набуває розвиток в учнів здатностей до навчання та вмотивованої самоосвіти.

Все сказане дає змогу зробити висновок, що необхідність у самоосвіті зумовлена потребами суспільства та самої людини. Таким чином, у сучасних умовах, які склалися у системі професійної (професійно-технічної) освіти України надзвичайно актуальною є проблема формування самоосвітньої компетентності учнів. Її вирішення буде сприяти підвищенню якості підготовки майбутніх фахівців та підвищення їх конкурентоспроможності.

2. Літературний огляд

Проблема самоосвітньої діяльності людини завжди була в центрі уваги науковців.

У сучасних наукових дослідженнях теоретичні питання та практичні аспекти проблеми самоосвіти висвітлені різнобічно: розглянуті її історичні та соціальні аспекти [1, 2]; досліджені шляхи та засоби формування потреби в самоосвіті [3]; визначені сутність, функції, особливості самоосвіти, її місце в професійній діяльності [4]; проаналізована проблема організації самоосвіти та керівництва нею [5].

Особливу увагу дослідники приділяли готовності до самоосвітньої діяльності, пошукам шляхів для її формування [6, 7] та формуванню визначенню самоосвіти

Ми розділяємо позицію вченого, що визначає самоосвіту цілеспрямованого процесу самостійного оволодіння цілісною системою знань і умінь, погля-

дів і переконань, прогресивним досвідом у певній сфері діяльності під впливом особистих та суспільних інтересів [8].

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про недостатню розробку теоретичних засад формування компетентності самоосвіти у майбутніх кваліфікованих робітників, що негативно впливає на якісні характеристики їхньої професійної підготовки.

3. Мета та задачі дослідження

Метою даної статті є визначення сутнісних характеристик самоосвіти та складових самоосвітньої діяльності, охарактеризувати основні складові процесу формування самоосвітньої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів у перебігу фахової підготовки.

Для досягнення мети були поставлені наступні задачі:

1. Проаналізувати сутнісні характеристики самоосвіти та складові самоосвітньої діяльності.
2. На основі аналізу підходів учених та результатів власного наукового пошуку, дати визначення поняттю «самоосвітня компетентність».
3. Виокремити на складові самоосвітню компетентність.

4. Зміст та структура самоосвітньої компетентності

Одна з найбільших освітніх тенденцій – неперервність освіти та її орієнтованість на особистісно-розвивальний характер, задоволення потреб особистості, посилення виховної складової. Таким чином, освіта сьогодні спрямована на задоволення всіх потреб особистості: освітніх, духовних, культурних та інших. З цього випливає, що сучасна освіта дає людині право вибору щодо шляхів її отримання.

Разом з тим, аналіз освітнього процесу у закладах професійної (професійно-технічної) освіти показав, що сьогодні педагоги недостатньо уваги приділяють формуванню самоосвітньої компетенції в учнів, а саме: самостійній діяльності щодо застосування знань і їх трансформації; самостійній діяльності з визначення критеріїв оцінювання об'єктів; самостійній діяльності щодо поповнення знань з різних джерел; самостійному визначенню обсягу, змісту завдання для опрацювання; самостійній діяльності щодо знаходження помилок в процесі пізнавальної діяльності; самостійному закріпленню знань; самостійній діяльності щодо формування умінь аналізувати, зіставляти та робити висновки.

У контексті виникнення тенденції неперервності освіти, масовості, орієнтації на задоволення потреб та запитів особистості, особистісно-розвивального характеру та посилення виховного компонента, виник особистісно-орієнтований тип освіти. Він забезпечує розвиток особистості, підтримує її індивідуальність, повноцінне задоволення її освітніх, духовних, культурних, життєвих потреб та запитів, надає свободу вибору змісту, шляхів отримання освіти, способів самореалізації у культурно-освітньому просторі.

Широкий потік інформації про нові досягнення науки, техніки та мистецтва ставить сучасну лю-

дину перед необхідністю систематично поновлювати та поповнювати знання самоосвітніми шляхами. І це, у свою чергу, викликало необхідність пошуку шляхів, які у процесі навчання забезпечують розвиток пізнавальної активності та самостійності учнів. При цьому, не дивлячись на тісний зв'язок з освітою, самоосвіта є явищем автономним. Докорінні зміни технологій самоосвіти виникають з поглибленням розподілу розумової та фізичної праці, в результаті чого самоосвіта виокремлюється із загальної системи життєдіяльності у самостійний вид діяльності. Це супроводжується процесами особистої самоосвіти [9].

Різноманітні підходи до розуміння суті самоосвіти дозволяють визначити, що самоосвіта основана на знаннях, вміннях, навичках та способах навчальної діяльності, набутих у процесі навчання, проявляється як самостійна пізнавальна діяльність, яка здійснюється тим, хто навчається.

Основними критеріями ефективності процесу самоосвіти є формування інтелектуальної сфери особистості, її готовність до самоосвіти, професіоналізація, саморегуляція, суб'єктивність та соціалізація. Таким чином, самоосвіта це:

– освітній процес, особистісно орієнтована та особистісно спрямована багатоаспектна діяльність, спрямована в першу чергу на професіоналізацію через неперервне набуття соціального досвіду, який оснований на знаннях, використанні різних ресурсів та оволодіння навичками й уміннями самоорганізації, самонавчання, самоконтролю та самооцінки.

– процес, спрямований на досягнення конкретної мети: самостійного оволодіння цілісною системою знань, умінь, навичок, поглядів, переконань прогресивним досвідом у певній сфері діяльності під впливом особистих та суспільних інтересів.

– оволодіння знаннями за ініціативою самої особистості щодо предмета занять, обсягу та джерел пізнання, встановлення тривалості та часу проведення занять, а також вибору форми задоволення пізнавальних потреб та інтересів.

– вид діяльності, основною функцією якої є самореалізація особистості.

– найбільш складний вид освітньої діяльності за наявності свободи вибору. Він пов'язаний з процедурами самооцінювання, самоідентифікації, саморефлексії та набуття вмінь самостійно отримувати актуальні знання та втілювати їх у практичній діяльності, тобто набувати вміння самоосвітньої діяльності [9].

Підсумовуючи коментарі щодо сутнісних характеристик самоосвіти можна сказати, що рівень професійної майстерності майбутнього робітника безпосередньо залежить від рівня організації самоосвітньої діяльності. Проте, її рівень в свою чергу залежить від великої кількості факторів, серед яких: наявний рівень теоретичної та практичної підготовки учня, мотиви, які спонукають його до самоосвіти, об'єктивна та суб'єктивна значущість навчального матеріалу, ступінь оволодіння ним уміннями здійснювати самоосвітню роботу, емоційний, фізіологічний стан учня та інші чинники [10].

Самоосвіта – це цілеспрямована, самостійна, пізнавальна, практико-орієнтована діяльність, спря-

мована на розширення наявних знань та компетентностей, отримання нових знань та формування сучасних компетентностей в одній або декількох галузях людського життя, самовдосконалення особистості протягом життя [11].

Можливо розкласти самоосвітню діяльність на декілька складових «само», зокрема:

– самоконтроль – здатність контролювати свою діяльність;

– самовизначення – вміння вибирати своє місце в житті, в суспільстві, усвідомити свої інтереси;

– самооцінка – вміння оцінювати свої можливості;

– самоорганізація – вміння знайти джерело пізнання й адекватні своїм можливостям форми самоосвіти, планувати, організувати робоче місце та діяльність;

– саморозвиток – результат самоосвіти;

– самооблік – вміння брати до уваги наявність своїх якостей;

– самокритичність – вміння критично оцінювати переваги та недоліки власної роботи;

– самореалізація – реалізація особистістю своїх можливостей [5].

Таким чином, ми визначили сутнісні характеристики самоосвіти та складові самоосвітньої діяльності. Наразі доречним буде дати визначення поняттю «самоосвітня компетентність». На основі аналізу підходів учених та результатів власного наукового пошуку, дамо визначення цьому поняттю, користуючись методом, який наводить В. Павлов у навчальному посібнику «Логіка у запитаннях, відповідях і аргументаціях» [12].

Насамперед зауважимо, що під визначенням (дефініцією) поняття розуміють логічну операцію, яка розкриває зміст поняття або встановлює значення терміну, що позначає це поняття. У першому випадку визначення називається реальним, у другому номінальним. Зважаючи на те, що нам потрібно розкрити зміст поняття «самоосвітня компетентність», приймаємо за основу те, що це реальне визначення [12].

У реальному визначенні зміст поняття у більшості випадків розкривається завдяки інформації про найближчий рід, до якого відноситься поняття, і специфічну відмінність, що постає характерною для цього поняття. Таким чином, аби зробити реальне визначення, необхідно спочатку вказати найближчий рід і видову ознаку, яка відрізняє елементи обсягу поняття, що визначається, від елементів обсягу родового поняття.

Взявши до уваги вищевказане, визначаємо, що найближча родова ознака самоосвітньої компетентності – інтегрована (комплексна) характеристика особистості. Елементи обсягу поняття відрізняються від елементів обсягу родового поняття такими видовими ознаками: знання, уміння, навички, досвід самоосвіти; пізнавальні мотиви; потреба, здатність та готовність до реалізації певного виду діяльності, спрямованої на досягнення особистісної, професійної та соціальної самореалізації людини; особисті та професійні цінності, які зумовлюють готовність і здатність особистості успішно здійснювати самоосвітню діяльність.

Таким чином, самоосвітня компетентність – це інтегрована характеристика особистості, яка містить у собі знання, уміння, навички та досвід самоосвіти, особистісні якості, які проявляються у потребі, здатності та готовності до реалізації певного виду діяльності, спрямованої на досягнення особистісної, професійної та соціальної самореалізації людини, характеризується особистісними та професійними цінностями, які зумовлюють готовність і здатність особистості успішно здійснювати самоосвітню діяльність.

5. Результати досліджень та їх обговорення

На основі аналізу підходів учених та результатів власного наукового пошуку виокремлюємо самоосвітню компетентність на наступні складові:

- уміння навчатися, отримувати знання та навички самостійного, а потім успішно їх використовувати;
- здатність розвивати пізнавальні здібності, творчу активність та творчу ініціативу.
- формування самостійності мислення. Володіння уміннями порівнювати, аналізувати, синтезувати, систематизувати, абстрагувати та узагальнювати.
- здатність застосовувати самостійно набуті знання у нестандартних ситуаціях, для пошуку нових рішень розв'язання проблемних завдань;
- взаємозв'язок розвитку інтелекту та формування особистості, потреба у постійному самовдосконаленні, саморозвитку та самореалізації;
- організація власних прийомів самонавчання;
- організація читання, самостійний пошук методичної, довідкової, нормативної, спеціальної літератури та вміння її використовувати;
- уміння використовувати нові інформаційні та комунікаційні технології для стимулювання пізнавальної діяльності, розширення інформаційного простору, швидко та точно знаходити необхідну інформацію у мережі Internet.
- наявність інформаційної культури як уміння взаємодіяти з інформацією, цілеспрямовано працювати з нею, використовувати її для пошуку та обробки іншої інформації, в тому числі із застосуванням комп'ютерних технологій;
- критичне ставлення до нової інформації, формування власної думки у процесі її аналізу;
- систематизація отриманих знань, пошук зв'язків між ними, виявлення прогалин;
- здатність до чіткої постановки проблеми, структурування, розширення, збільшення накопичених знань;
- представлення, обґрунтування та захист результату, отриманого в процесі самоосвіти;
- здатність здійснювати аналіз та виявляти слабкі та сильні сторони власної діяльності;
- адекватне оцінювання значення здобутих знань у власній діяльності;
- вміння розробляти та застосовувати у своєму навчанні самоосвітні програми з огляду як на власні потреби, так і на суспільні потреби.
- постійний самоаналіз та самоконтроль за самоосвітньою діяльністю;
- уміння вносити виправлення у процес самоосвіти, перевіряти правильність отриманих результатів

та вдосконалювати досягнуті результати, які були отримані під час самоосвіти;

- культура усного та письмового мовлення; вміння висловлювати власну думку та вести дискусію; сприймати на слух незнайомий текст, розуміти його фактичний зміст.

- уміння працювати та здобувати знання у колективній діяльності, приймати рішення на основі співробітництва, демонструвати толерантне ставлення до протилежної точки зору;

- готовність до дотримання соціальних норм;
- уміння організовувати самостійне навчання та роботу;

- наявність нахилів до самостійної діяльності та талантів до діяльності, знання, уміння та навички у якій учень здобуває самостійно.

Перелічені складові можна згрупувати у два блоки: варіативний (формувальний) та інваріантний. У свою чергу, варіативний складається з п'яти взаємозалежних компонентів: потребнісно-мотиваційного, орієнтаційно-когнітивного, операційно-діяльнісного, рефлексивно-оцінного та організаційно-вольового.

Потребнісно-мотиваційний компонент виконує стимулюючу функцію у самоосвітній діяльності. Він передбачає потребу у постійній самоосвіті, забезпечує позитивне відношення та зацікавленість у самоосвітній діяльності, наявність комплексу мотивів, усвідомлення особистісної та соціальної значущості самоосвіти.

Орієнтаційно-когнітивний компонент характеризує рівень знань про способи самоосвіти, її форми, зміст, прийоми, рівень володіння загальноосвітніми, предметними та професійними знаннями, здатність до неперервної особистої самоосвіти, характеризує знання потенційних можливостей сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Операційно-діяльнісний компонент – це оволодіння сукупністю навчально-інформаційних, навчально-організаційних, навчально-комунікативних вмінь.

Рефлексивно-оцінний компонент передбачає аналіз та самооцінку своїх досягнень, потребу у рефлексії самоосвіти, володіння рефлексивними технологіями в галузі самоосвіти. Він пов'язаний з пізнавальною самостійністю, вольовими та світоглядними якостями, вмінням виявляти у власній самоосвітній діяльності позитивні та негативні моменти, порівнювати отримані досягнення з поставленими завданнями.

Організаційно-вольовий компонент передбачає організацію власної самоосвітньої діяльності, вибір джерел інформації, прийнятих прийомів та форм самоосвіти, наявність вмінь раціональної організації робочого місця.

Інваріантний блок передбачає наявність в учня нахилів до самостійної діяльності без необхідності безпосереднього контролю з боку викладача, а також наявність задатків до діяльності, знання, уміння та навички у якій він здобуває самостійно, нахилів, які проявляються у підвищеній чуттєвості, вибірковості, мобільності психічних процесів. Цей компонент характеризується незмінністю: якщо учень має нахили до чогось, вони є у нього упродовж життя. Природно, що учні, у яких є нахили до самоосвітньої діяльності,

досягнуть в ній більшого успіху, аніж ті учні, яким для навчання потрібен вчительський контроль. Учень, який має талант у певній галузі знань чи діяльності, наприклад, у машинобудуванні, швидше та глибше її опанує самостійно, аніж учень, у якого такого таланту немає.

Виокремлення інваріантного компонента детерміноване насамперед необхідністю показати, що у кожної людини є певні задатки, схильності до певних видів діяльності. Це варто враховувати при вступі на програми підготовки кваліфікованих робітників. Наприклад, діяльність кваліфікованих робітників машинобудівної галузі насамперед пов'язана з об'єктами техніки, тому інтереси та задатки учнів до технічної діяльності мають бути в основі вибору майбутньої професії аби надалі на основі цих інтересів сформувалися пізнавальні, а надалі професійні інтереси.

Варто зазначити, що розподіл за вказаними вище компонентами досить умовний. Вони тісно пов'язані між собою.

6. Висновки

1. Проаналізовано сутнісні характеристики самоосвіти та складові самоосвітньої діяльності.

2. На основі аналізу підходів учених та результатів власного наукового пошуку, дано визначення поняття «самоосвітня компетентність».

3. Вищенаведені структурні компоненти самоосвітньої компетентності є орієнтирами, які визначають напрям подальшого наукового пошуку нашого дослідження, вектори обґрунтування теоретичних і методичних аспектів розвитку самоосвітньої компетентності майбутнього кваліфікованого робітника. На цих аспектах і зупинимо свою увагу у подальших матеріалах дослідження.

Література

1. Айзенберг А. Я. Педагогические проблемы самообразования // Советская педагогика. 1968. № 11. С. 51–61.
2. Коджаспирова Г. М. Культура профессионального самообразования педагога / ред. Забродин Ю. М. Москва: Педагогика, 1994. 545 с.
3. Скаткин М. Н. Проблемы современной дидактики. Москва: Педагогика, 1984. 96 с.
4. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід до презентації освітніх результатів // Школа І ступеня: теорія і практика. Збірник наукових праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. 2004. № 10. С. 24–37.
5. Бухлова Н. В. Сутнісний зміст поняття «Самоосвітня компетентність» // Наукова скарбниця освіти Донеччини. 2008. № 1. С. 4.
6. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативная целевая основа компетентностного подхода в образовании. Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 38 с.
7. Локшина О. І. Становлення «компетентнісної» ідеї в європейській освіті: мат. // Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України. Київ: Педагогічна думка, 2009. С. 21–30.
8. Касьяненко М. Д. Самостоятельная работа студента: уч. пос. Киев: УМК ВО, 1988. 280 с.
9. Суковых А. М. Педагогические проблемы самообразования старшеклассников в условиях модернизации образования // Педагогическая наука и образование в России и за рубежом: региональные, глобальные и информационные аспекты. Раздел 6. 2007. № 1.
10. Мося І. А. Розвиток самоосвітньої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів у процесі загальноосвітньої підготовки: метод. рек. Київ: Інститут ПТО НАПН України, 2013. 49 с.
11. Сагитова Р. Р. Формирование самообразовательной компетенции студентов ВУЗА в процес се изучения гуманитарных дисциплин: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Казань, 2011. 28 с.
12. Павлов В. І. Логіка у запитаннях, відповідях і аргументаціях: навч. пос. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 408 с.

Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор Лузан П. Г.

Дата надходження рукопису 07.06.2018

Осипенко Сергій Миколайович, директор, Державний навчальний заклад «Дніпрорудненський професійний ліцей», вул. Ентузіастів, 25, Україна, м. Дніпрорудне, Запорізька обл., Україна, 71630
E-mail: osipenko.sergey26@gmail.com